

Калініченко М. М.,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ДИСКУРС ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ ЕДГАРА АЛЛАНА ПО

Розглянуто специфічність літературно-критичного дискурсу Е.А. По, зумовлену його розумінням сутнісних вад північноамериканської масової сенсаційної літератури та пошуками шляхів конструктивної трансформації детермінантів сенсаційності.

Ключові слова: дискурс, літературна критика, романтизм, висока література, масова сенсаційна література.

Рассмотрена специфичность литературно-критического дискурса Е.А. По, обусловленная его пониманием существенных недостатков североамериканской массовой сенсационной литературы и поиском путей конструктивной трансформации детерминантов сенсационности.

Ключевые слова: дискурс, литературная критика, романтизм, высокая литература, массовая сенсационная литература.

The specifics of literary-critical discourse of E.A. Poe, conditioned by his understanding of the essential shortcomings of the North-American mass sensational literature and the search for new ways of constructive transformation of the determinants of sensationalism are examined in the article.

Key words: discourse, literary criticism, Romanticism, high literature, mass sensational literature.

Постановка наукової проблеми та її значення. Літературна репутація По (подібно до загальної репутації фундаторів північноамериканського романтизму) потребує якщо не повного перегляду, то, принаймні, суттєвого уточнення. Підстави для цього вагомі, зумовлені необхідністю врахування впливу масової сенсаційної літератури на красне письменство Сполучених Штатів. Варто також взяти до уваги, що пізнавальні моделі, котрі більш ніж сторіччя визначали завдання та пріоритети історико-літературного аналізу, не виходили за межі класичної науково-гуманітарної парадигми, позначеної імплікаціями ідеології, що унеможливило адекватне поцінування унікальної сутності цієї літератури. Назріла необхідність застосування настанов дискурсивного аналізу, що їх акумульовано сучасним посткласичним науковим помислом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усталена історія північноамериканського романтизму має за підґрунтя концепцію «Американського Ренесансу», оприлюднену Ф.О. Матіссеном ще 1941 року. За нею, майстрів національного романтизму (По, Емерсона, Торо, Готорна, Вітмена, Мелвілла, Дікінсон) визнано творцями високого мистецтва, котре втілило ідеали та звичаї соціальної практики американської демократії. Водночас надбання «Американського Ренесансу» було сприйнято в модусі всеосяжних, позачасових гуманістичних цінностей, значущих для всього людства. Не варто, мабуть, пояснювати, що така інтерпретація національного романтизму не дуже й приховувала ідеологічні, офіційно-пропагандистські конотації. Зосередимося на її історико-літературній сутності: вона провокує дражливі питання.

За легендою, котру не полюбляють згадувати науковці, віддані державницькому риторичному арсеналу американістики, Матіссен попервах не використовував пишномовну та антиісторичну словосполуку «American Renaissance» у назві своєї славнозвісної книги. Планувалася інша назва: «Man in the Open Air». Було й уточнення: «Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman» [3, с. 28]. Усе це відповідало академічним пріоритетам автора. Він збирався зосередитися на об'єктивному розгляді становлення національного красного письменства напередодні всеосяжної, трагічної кризи громадянської війни. Матіссен усвідомлював справжню, сповнену невіршувальних протиріч і руйнівних контроверсій складність цього процесу: високе мистецтво аж ніяк не домінувало тієї доби на теренах Сполучених Штатів; молода демократія полюбляла читати низьку, популярну літературу, котра поставала абсолютним лідером ринку друкованої продукції.

Конкретні обставини, що спонукали Матіссена до радикальної зміни задуму й змісту книги, достеменно невідомі (та й розмова про них не на часі). Відомий результат. «Американський Ренесанс» – книга про величну ходу високої літератури. Про масову, популярну літературу – жодних згадок. Зрозуміло чому: аби не зашкодити високому, респектабельному іміджеві національного літературного продукту. Закладена Матіссеном традиція, за якою ніби ніколи й не існувало грандіозного феномена американської популярної літератури дев'ятнадцятого сторіччя, до сьогодні залишається непохитною. Навіть недавня наступальна активність «cultural studies» нічого не змінила. Літературознавча спільнота цілком свідомо ігнорує зв'язки північноамериканського романтизму зі стихією нищої літератури.

Завдання нашої статті передбачає звернення до літературно-критичної спадщини По. За традицією, він – натхненний митець, майстер високого письменства. Ми спробуємо зосередити увагу на іншій його іпостасі – літературного критика, котрому були властиві особлива увага до феномена популярної, масової літератури та розуміння, що саме вона, ница література, виступає справжньою рушійною силою північноамериканського романтизму. Пізнавальні настанови нашої статті передбачають розгляд його критики як складного та суперечливого дискурсивного утворення, котре відобразило специфічність соціокультурних, естетичних практик доби формування північноамериканського романтизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісне тяжіння По до масової літератури, насамперед до її сенсаційного відгалуження немалою мірою зумовлювали меркантильні мотиви. Він покладався лише на статки від літературної праці, отже намагався збільшити попит на власні твори. Однак така прагматика не заважала формуванню розгалуженого літературно-критичного дискурсу, в якому особистісні чинники долучалися до складного плетива естетичних й художніх концептів.

1835 року в середовищі новоанглійських інтелектуалів його оповідання «Berenice» було поціноване як абсолютно аморальне й позбавлене найменшого художнього смаку. Підстав для таких звинувачень чимало. Оповідання цілком відповідає поетиці масової сенсаційної літератури, зорієнтованої на провокування потужного емоційного враження, на свідоме шокування читача: йдеться про поховання живцем, про огидну в своїх замірах і жаклих вчинках хвору свідомість божевільної людини. Редакторові часопису «Southern Literary Messenger», котрий оприлюднив цей твір, По зізнався, що він дійсно балансує на межі поганого смаку та навіть йому самому здається надміру жахаючим. Але й наголосив, що прагнув написати його саме таким, пам'ятаючи про «величезний попит на подібні історії» [7, с. 132]. Комерційний успіх масової сенсаційної продукції став темою його оповідання «The Psyche Zenobia» (1831), в якому стверджується, що будь-які страхітливі та криваві сюжети забезпечують чудові продажі, отже сучасний автор змушений бути сенсаційним [1, с. 340].

Митця завжди непокоїло сприйняття його творів масовим читачем. Він пишався фактом продажу 300 тисяч примірників оповідання «The Golden Bug», однак підкреслював, що загальний нагляд поезії «Raven» виявився значно більшим: «птаха переміг жука, хоча, обидва вони цілком несерйозні» [7, с. 283]. По також наполягав на негайному перевиданні своєї сенсаційної фантастичної історії «Eiros and Charmion» про катастрофічні наслідки зіткнення Землі та комети: «я створив справжню сенсацію, котра добре послугує нашому виданню». Він любив згадувати, як швидко зросли тиражі журналів «Southern Literary Magazine» й «Graham's Magazine» відтоді, коли він очолив їхні редакції.

У своїх численних відгуках на твори сучасників та оглядах літературного процесу По надзвичайно уважно придивлявся до сенсаційної літератури. На його думку, вона була суголосна настроям демократичної маси й відповідала нестримній енергії, жорстоким і надзвичайним проявам американського буття. У критичному нарисі, присвяченому творчості Натаніела Готорна, він стверджував, що цьому письменнику властива «вкрай емоційна та абсолютно ірраціональна, майже дитяча захопленість популярною літературою, котра дозволяє йому з надзвичайною проникливістю відчувати її щирі самотубну природу». Такому митцю, здатному надихатися буремною повнотою та жакливими таїнами дійсності, По протиставляв прихильників художньої поміркованості, служників німеччини класичної традиції: «поважні й освічені старі свяченики, критики з «North American Review» тремтять навіть від самої думки про те, щоб бути чимось схвильованими, та, охоплені страхом, благають, щоб усі залишили їх у спокої» [2, с. 231]. Шанувальників «вишуканої», «шляхетної» літератури він звинувачував у небажанні визнати, що абсолютна більшість американських читачів прагне знаходити й відчувати в книгах гострі емоції, підсилені фантастичністю та ірраціональністю. Читацька маса цікавиться насамперед сенсаційними публікаціями. Саме з цієї причини респектабельні видання не були й не будуть посправжньому популярними, вони «занадто пишномовні й пихаті.....надто непервороткі, аби відповідати стрімкому рухові сучасності» [2, с. 232]. Комерційний провал літературного журналу Еверта Дайкінга «Arcturus» митець пояснював тим, що видання було «надміру вишуканим», приваблювало лише «літературних квієтистів». Обмірковуючи проект власного часопису «Stylus», По мріяв про новий тип популярного літературно-критичного видання. Розглядаючи «весь світ як єдино можливу читацьку аудиторію, гідну письменника», він підкреслював, що ладен «обминати літературні журнали, відомі своєю пихатою бездіяльністю» та надати власним творам «більшого запалу, більшої пікантності, більшої оригінальності, більшої індивідуальності та більшої незалежності», ніж можуть собі дозволити автори в респектабельних «благородних» виданнях.

Утім, його ставлення до сенсаційної літератури не було абсолютно апологетичним. Визнаючи, що сучасний американський автор неодмінно має бути автором сенсаційним, надзвичайно цікавим для масового читача, По дуже добре розумів небезпеку цілковитої залежності від сенсаційності. Перетворення американського митця на її невід'язника він уважав за неприпустиме.

Літературний критик й митець По завзято піддавав нищівній критиці «благородну» літературу за її цілковиту відірваність від того, що сам називав «бурхливим духом нашої доби». Але й не збирався остаточно приєднуватися до лав майстрів сенсаційної продукції, у творах яких ота «бурхливість» перетворювалася на фактор формування ірраціональної поетики, сповненої надмірностей, свідомо культивованого стилістичного хаосу. Більш за все він заперечував змістову дикість, брутальність сенсаційних творінь, їхню зорієнтованість на потурання наймерзеннішим, неконтрольованим проявам людської психіки та намагання кореспондувати з темними, руйнівними настроями незадоволення, соціального протесту та звірячими інстинктами демократичної юрби, доведеної жалюгідними умовами власного існування до краю відчаю. Така ідентифікація відкривала перспективи подолання сутнісних вад та неприпустимих ексцесів масової сенсаційної літератури, заохочувала до пошуку шляхів конструктивної трансформації детермінантів сенсаційності. Внаслідок цього формувалася особливий критичний дискурс По, просякнутий вибагливою аналітичністю та конструктивністю, зорієнтованою на майбуття американської літератури.

Нестримна, дика страхітливість багатьох творів сенсаційної літератури непокоїла По. Зокрема, неоднозначними виявилися його стосунки з корифеєм сенсаційності Джоном Нілом. З одного боку, він почувався боржником, оскільки Ніл першим схвально поцінував його твори. До того ж тексти Ніла слугували йому за джерело багатьох тем, образів і риторичних засобів. 1829 року По присвятив своєму натхненникові збірку «Гамерлан та інші поезії», оскільки вважав цього автора за «одного з наших беззаперечних геніїв». Але йому видавалася надміру небезпечною та відразливою бунтівна й вибухова сутність романів Ніла, котрий намагався підірвати основи моральності американського суспільства. По підкреслював, що Ніл створює надзвичайно «потужні книги», але вони «виникають ніби унаслідок нападу божевільня й цілком випадково», перетворюються на щось надміру «екстравагантне, неоднорідне й далеке від митецької досконалості». Ніл, як відомо, таку свою репутацію не заперечував, навіть усіляко підтримував її: оприлюднював під вигаданими іменами критичні рецензії на власні романи, називаючи їх «отруйними» й «безсоромними», свідомо провокуючи ат-

мосферу скандалу, сенсаційного розголосу, спроможну стимулювати зацікавленість масового читача. По не поділяв таких стратегій Ніла, засуджував його схильність до неконтрольованого ірраціонального стилю, вбачаючи в цьому небезпечну й неконструктивну руйнацію художньої цілісності літературного витвору.

Бажання увиразнити (отже, й здолати) небезпеку сповненої хаосу поетики сенсаційної літератури зумовило ставлення до багатьох інших сучасних йому авторів. Незрідка присуди По ставали безкомпромісними та жорсткими. Він писав, що твори Томаса Холлі Чіверса нагадують «божевільне сновидіння – дивне, безглузде й сповнене образів, які перевершують навіть арабські казки своєю страхітливістю» [6, с. 367]. За його оцінкою, поезії Марії Брукс були надміру екстравагантними й пишномовними. Чарльза Фредеріка Бріггса він звинуватив у вульгарності; нариси Натаніеля Вілліса поцінував як справляючі «хімерне враження»; поезії Крістофера Пірса Крана – як чудернацькі. Роман «The Quacks of Helicon» Ламберта Вілмера він визнав за твір, геть зіпсований «непристойними висловлюваннями... й вродженою схильністю автора до брудних думок».

Подібними були й оцінки іноземної сенсаційної літератури. Зокрема, роман британця Гаррісона Ейнсворта «Guy Fawkes» вразив По як книга «страшенно неймовірна», «непоследовна» й така, що нагадує «якийсь дивний сон – видіння, що виникає на межі між кошмарами й мареннями, котрі викликає задуха» [2, с. 102]. Сенсаційний роман-серіал Е. Дж. Бульвера-Літтона змусив По, за його словами, почуватися «втомленим, розгубленим й незадоволеним» через «постійні карколомні зміни місця розгортання подій».

Особливу небезпечність сенсаційності, неконтрольованої художнім смаком і моральними принципами авторів, він пов'язував із надзвичайною поширеністю типів «доброчесного злочинця» та ізгоїв суспільства, зображених у позитивному ключі. Роман Моріса Маттсона «Paul Ulric» По назвав «достойним лише зневаги». Авторів він поставив у провину втрату чіткого розуміння відмінності між добром і злом. Обурення критика викликали насамперед твердження, що злочинці насправді не гірші за велику націю, котра вкрала свої землі в інших народів [2, 860]. По також звинувачував роман-бестселер Дж.Х. Інгрема «Lafitte, the Pirate of the Gulf» в аморальності, оскільки головного героя твору, жакхляного вбивцю, представлено людиною, цілком гідною поваги. Подібні кпини висловлено на адресу роману Фредеріка Чеміра «The Spitfire», в якому «пірат і головоріз наділений рисами справжнього героя й людини, що вартує поваги» [2, с. 457].

Не меншою мірою По переймався жорстокістю та продажністю американського літературного ринку. Релізі видавничого бізнесу, котрий забезпечував переможну ходу сенсаційної літератури, він відобразив у декількох творах. У «Secrets of a Magazine House» зображено жалюгідного письменника, котрий за відсутністю законів, спроможних захистити авторське право, змушений працювати, наче невільник, на зажерливих видавців. У нарисі «The Life of Thingum Bob» йдеться про те, як продажні критики без устану й сорому продукують схвальні відгуки про низькопробні сенсаційні твори. У рецензії на роман Ламберта А. Вілмера «The Quacks of Helicon» американська видавнича галузь поцінована як цілковито корумпована.

Усе своє недовге творче життя По залишався невільником масових, популярних видань. Однак, як бачимо, не лише тому, що прагнув комерційного успіху. Його особистісне тяжіння до сенсаційної літератури значною мірою зумовлювали естетичні переконання. Дискурс літературної критики По – надзвичайно складне утворення. Він відображує упевненість, що мова сенсаційності – саме та мова, якою промовляє доба, отже, опанувавши цією мовою, американський письменник спроможний вплинути на духовні пріоритети суспільства. Однак цей дискурс зумовлено ще й мрією про художнє піднесення над загальним рівнем масової сенсаційної продукції, намаганнями упокорити й подолати сенсаційний естетичний та світоглядний примітивізм, сенсаційну зорієнтованість на темні, підсвідомі, брутальні первісні інстинкти й неконтрольовані настрої пересічних читачів, демократичної юрби.

Варто додати, що специфічний літературно-критичний дискурс По – не поодиноким явищем доби розквіту північноамериканського романтизму. Твори Р. Емерсона, Г. Торо, Н. Готорна, Е. По, Г. Мелвілла та Е. Дікінсона, котрі відповідно до традиціоналізму концепції «Американського Ренесансу» визнано зразковими проявами високої літератури, було створено за естетичними, стилістичними моделями масової сенсаційної літератури, котрі на той час панували в дискурсивному соціокультурному просторі країни. Показовими є зізнання самих фундаторів національного романтизму. Р. Емерсон: «письменнику потрібна основа, яку він сам не здатен створити... це міцне, глибинне підґрунтя, що сягає самого пекла... і цей фундамент надає йому масова свідомість» [8, с. 321]; В. Вітмен: «Усі різновиди легкого читання, романи, газетні статті, плітки й тому подібне стають добривами для зростання незчисленних великих творінь, й тому завжди є незамінними, або скоріше життєво необхідними для виникнення чогось кращого» [5, с. 129]. Духовне становлення митця, головного героя свого роману «Pierre, or, The Ambiguities», Г. Мелвілл пояснював могутнім впливом найтривіальніших літературних джерел: «то був великий перелік прочитаних ним книг, про котрі навіть не здогадувалися його друзі – книги, які його гострий розум знаходив, на перший погляд, випадково... зрештою, вони влилися у потужний потік, що линув із бездонних глибин його самотньої творчої думки» [4, с. 21].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Навіть побіжний огляд літературно-критичного дискурсу По увиразнює непросте ставлення цього видатного майстра північноамериканського романтизму до масової сенсаційної літератури. Його традиційна репутація вишуканого естета, відданого служника високої літератури, безумовно, потребує корекції, котру здатні уможливити подальші студії. Однак найважливіші перспективи пов'язані з необхідністю застосування принципів дискурсивного аналізу до ідентифікації загальних онтологічних, структурних і процесуальних особливостей формування північноамериканського романтизму, детермінованого естетичними, світоглядними концептами масової сенсаційної літератури.

Література:

1. Collected Works of Edgar Allan Poe / [ed. Thomas Olive Mabbott], vol. I. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1978. – 387 p.
2. Edgar Allan Poe: Essays and Reviews / [ed. Gary Richard Thompson]. – New York : The Library of America, 1984. – 798 p.
3. Gunn G. F. O. Matthiessen: The Critical Achievement / Giles Gunn. – Seattle and London : University of Washington Press, 1975. – 298 p.
4. Melville H. Pierre, or, The Ambiguities / Herman Melville. – New York : Literary Classics of the United States, 1984 – P. 978.
5. Reynolds D. Walt Whitman's America: A Cultural Biography / David Reynolds. – New York : Vintage Books, 1996. – 671 p.
6. The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe : with selections from his critical writings / [Arthur Hobson Quinn, Edward Hayes O'Neill]. – New York : Barnes & Noble, 1992. – 1092 p.
7. The Letters of Edgar Allan Poe / [ed. John Ward Ostrom], vol. II. – New York : Gordian Press, 1976. – 359 p.
8. The Selected Letters of Ralph Waldo Emerson [ed. by Joel Myerson]. New York : Columbia University Press, 1997. – 469 p.